

K (PSEUDO)KOORDINACI V KONSTRUKCÍCH TYPU "SÁHNOUT A VYTÁHNOUT", "ČICHAT A CÍTIT"

MILOSLAV VONDRÁČEK

Ústav pro jazyk český Akademie věd ČR, v. v. i., Praha, Česká republika,
vondracek@ujc.cas.cz

Souhrn V tomto příspěvku porovnávám různě lexikálně osazené varianty struktur dvou typů: „sáhnout a vytáhnout“ a „čichat a cítit“. Vycházím z analytických postupů Svatavy Škové (Pseudokoordinace v syntaxi současné češtiny, Bor 2009) vytvořených pro konstrukce typu "jít a koupit". Poukazují na shody, analogie, ale zejména na rozdíly těchto sémanticko-syntaktických modelů.

Klíčová slova:

koordinace,
pseudokoordinace,
přířazování,
syntaktický vztah,
významový vztah
slučovací

ON (PSEUDO)COORDINATION IN THE CONSTRUCTION OF THE »SÁHNOUT A VYTÁHNOUT« AND »ČICHAT A CÍTIT« TYPE

MILOSLAV VONDRÁČEK

Czech Language Institute, Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic,
vondracek@ujc.cas.cz

Abstract Lexically different alternatives of the „sáhnout a vytáhnout“ and „čichat a cítit“ types are compared in this contribution. Analytical methods of Svatava Škodová (Pseudokoordinace v syntaxi současné češtiny, Bor 2009) used for the constructions of "jít a koupit" type form the basis of this work. Similarities and analogies are shown, and especially the differences of these semantic-syntactic models.

Keywords:

coordination,
(pseudo)coordination,
classification,
syntactic relation,
cumulative relation

1 Úvod¹

Svatava Škodová (Škodová 2009: 12) v přínosné monografii (jejíž jazykový materiál rád využiji jako srovnávací základ a metodologii uplatním na další koordináty) vymezuje formální vlastnosti prototypické koordinace a porovnává je s vlastnostmi pseudokoordinace. Tu analyzuje i jako prostředek aktionsartu – jako typ koordinující samostatné fáze události. Také z této analýzy plynou další rysy charakterizující pseudokoordinaci sémanticky. Tak autorka dospívá ke kritériím odlišení pseudo- a prototypické koordinace, resp. i reduplikační koordinace. Prototyp má být biklauzální struktura koordinující dva oddělené děje. Proti tomu pseudo- a reduplikační koordinace spočívají v koordinaci dvou sloves vytvářejících jediný komplexní predikát (můj přístup zahrne i slovesa mimo predikát). Koordinátor *a* je pak prostředkem koordinujícím jednotlivé fáze komplexního děje. Sémanticky charakterizuje pseudo- a reduplikační koordinaci jako komplexní děj, jehož fáze jsou kódovány do dvou konjunktů koordinační konstrukce. Sloveso prvního konjunktů odpovídá preparační fázi události vyjadřované slovesem konjunktů druhého. Pseudokoordinační sloveso prvního konjunktů podle Škodové prochází desémantizací, místo významu fyzického pohybu vyjadřuje dynamický rys druhé události (*a* také rozhodnutí uskutečnit, co vyjadřuje druhý konjunkt; lexikalizuje způsobový komponent ve vnitřní událostní struktuře děje).

Charakteristika autorčiných termínů jejími ilustračními doklady:

- prototypická koordinace (ProKoor): *Petr šel rychle a vesele se usmíval.*
- pseudokoordinace (PseKoor): *Petr šel a otevřel dveře.*
- reduplikační koordinace (ReKoor): *Petr šel a šel, až došel do lesa.*²

¹ Příprava tohoto článku byla financována v rámci statutární činnosti Ústavu českého jazyka Akademie věd České republiky (RVO č. 68378092). Práce používá také nástroje a data, které poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>) podporovaná Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy České republiky (projekt č. LM2018101).

The preparation of this article was financed within the statutory activity of the Czech Language Institute of the Czech Academy of Sciences (RVO No. 68378092). The work described herein has also been using tools and data provided by the LINDAT/CLARIAH-CZ Research Infrastructure (<https://lindat.cz>), supported by the Ministry of Education, Youth and Sports of the Czech Republic (Project No. LM2018101).

² K pragmatickým souvislostem zdánlivé informační redundance viz též J. BÍLKOVÁ, 2013: *Tautologie a kontradikce v češtině*.

Prizmatem postupů Svatavy Škodové a v duchu jejího závěru (Škodová 2009: 143), pobízejícího k ověření modelu na dalších slovesech, nahlédnu další obdobné dvojice, pozorované při lexikografické práci. Veškerý jazykový materiál³ čerpám z Českého národního korpusu, korpusů SYNv8 (cca 4,5 miliardy slov) a ONLINE_ARCHIVE (cca 6,2 miliardy slov). Pracuji výhradně s bezprostředními kolokacemi se strukturou Vf a Vf,⁴ vědom si možných čtených dokladů s predikáty přirozeně vzdálenějšími.

2 Koordinační typ "sáhl a vytáhl"

2.1 Obecně k nakládání s jazykovým materiálem

Dotazem na lemma *sáhnout* jsem vyhledal tento lexém, pozitivním filtrem ve dvou krocích vytrídil kolokace s konjunkcí *a* v pozici +1 a se slovesem v pozici +2 (k třídění jsem užil tag, morfologickou značku slovního druhu, nikoli však s omezením tvaru).⁵ Získal jsem tak řadu konkordancí se slovesy i ve tvarech neurčitých, v syntaktických funkcích predikátu, subjektu, atributu či doplňku.

2.2 Prototypická koordinační skupina se slovesem *sáhnout*

Většina takto získaných výpovědí dokládá struktury s dvěma klauzemi, koordinují se dva relativně samostatné děje (vyjádřené slovesy s vlastním valenčním potenciálem). Každá z klauzí může existovat relativně nezávisle na druhé:

Matouš si pro klíče sáhl a odemkl si. (sáhl | pro klíče | | odemkl | sobě | jimi/klíči)

Musíte se spolehnout na obrázky, na věci nemůžete sáhnout a vyzkoušet si je. (sáhnout | na věci | | vyzkoušet | sobě | je/věci)

Čtyři ruce po mně sáhly a vytáhly mě ven. (sáhly | po mně | | vytáhly | mě)

V některých případech můžeme mezi ději identifikovat kromě prosté časové souslednosti vztah účelový nebo důsledkový, což nebrání užití univerzálního konjunktora *a* a konstatování prototypové povahy koordinace:

³ Uváděné doklady mohou být podle potřeby redukovány tak, aby krácení neovlivňovalo sledovaný fenomén.

⁴ Verbum finitum, slovesný tvar určitý.

⁵ Korpus: syn v8, Dotaz: *sáhnout* (185.546 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (2.289 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (1.064 výskytů).

*Hodně se spolébám na hmat, **sáhnou a vidím**. (nevidomý autor)
Snižuje se doba, po níž mají lidé nutkání na mobil **sáhnout a zkontrolovat** ho.
Dostala jsem strach, aby po stříkačce malý **nesáhl a nepíchl se**.*

Méně dokladů představuje několikanásobný člen (predikát), což opět nic nemění na prototypu:

*Ruce i nohy tápají, kam **sáhnout a stoupnout** dřív. (ruce | mají sáhnout || nohy mají stoupnout)*

2.3 Pseudokoordinační skupina se slovesem *sáhnout*

Menší okruh kolokátů nese znaky sémantického oslabení prvního členu koordinační dvojice. Struktura, jež ho zahrnuje, není schopna fungovat samostatně (pokud k verbu nevztáhneme komplement(y) druhého slovesa. Jinak řečeno, komplexní struktura je plně způsobilá bez slovesa *sáhnout*. Z kognitivních schémat, jež zmiňuje Sv. Škodová (Škodová 2009: 133), se nabízí zejm. funkce prvního konjunktiva spočívající v avizu děje vyjádřeného významem konjunktiva druhého, tj. signalizace počáteční, iniciační fáze děje, implikující snad i jeho účel.

*Mám potíže s dýcháním. Když jsem v Praze, **sáhnou a vezmu si** prášek.
Cokoli kdo potřeboval, pan dr. Kolarík **sáhl a vylovil** to.
Děti dělají různé sporty, stačí jim jen **sáhnout a vytáhnou** tu správnou tašku.
Místo barevných vařených vajíček koledníci raději **sáhli a pochutnali si** na chlebičkách.*

Za pozornost stojí, že i když je intenčně-valenční potenciál prvního, sémanticky oslabeného slovesa explicitně naplněn (a u druhého je komplement vzhledem k jeho sdílení nevyjádřený), elize je bezproblémová právě u prvního členu:

*Nicméně Ozvučky času... jsou pozoruhodným textem, který vyvolává touhu po dílech zmiňovaných autorů znovu **sáhnout a číst**. (sáhnout | po dílech || číst | je/díla) Srov. ...vyvolává touhu **sáhnout a číst** díla zmiňovaných autorů znovu.*

Narozdíl od struktur se slovesem *jít*, testovaných Sv. Škodovou, pseudokoordinační verze skupin se slovesem *sáhnout* nenachází konkurenci ve skupinách s infinitivem druhého slovesa: **sáhl číst*, **sáhl vylovit*, **sáhl pochutnat si*. Jako vysvětlení se nabízí nižší míra desémantizace slovesa *sáhnout*, nebo méně výrazný aspekt účelový/cílový (srov. zásadní funkci tvarů historického supina po slovesech pohybu, typ *jít spat*).

2.4 Pseudokoordinační skupina s pandány synonymické dominanty *sáhnout*

Indicie vzešlé ze sledování slovesa *sáhnout* v koordinačním spojení s jiným slovesem (1.064 výskytů) ověřuji na jeho méně frekventovaných, a předpokládáme, že i méně desémantizovaných a méně gramatikalizovaných konkurentech: *založit* (31),⁶ *hmátnout* (17),⁷ *zašmátrat* (12 výskytů).⁸

O prototypickou koordinaci se zřejmě jedná, jestliže se naplňuje intencně-valenční potenciál prvního konjunkt – *hmátnou* | *po něčem* – a vlastní rozvíjení má i druhý konjunkt. Slovesa podle všeho označují dva různé děje následující v těsném sledu, více či méně svou povahou blízké:

*Černý šerif po jedné pistoli **hmátnul** a **mazal** pryč.*

*Všichni po něm **hmátli** a **stáhli** ho do bezpečí.*

*Ruka po něm **hmátne** a **utiší** ho.*

*Výrostek v pytli **založí** a **vsune** ženě do ruky malou ampulku.*

*Na kuchyňské lince se chladil talíř s polévkou, po kterém **zašmátral** a **zachytil** jeho okraj.*

Opakují se i prototypická koordinační spojení sloves s konjuncí *a* ve vztahu jiném než prostě slučovacím:

*Říkala, že i **stačí** **hmátnout** a **pozná**, jak na tom svalstvo je.*

*Člověk už má svůj sen na dosah, **hmátne** a **má** prázdné ruce a promočené boty.*

Pseudokoordinační povahy nabývají struktury s prvním slovesem bez explicitního komplementu, které se tak jeví sémanticky nesamostatné, plnicí funkci návěstí děje následujícího. Obě koordinovaná slovesa vytvářejících jediný komplexní člen (zde predikáty a jedenkrát subjekt) se sémantickou kulminací v druhém z nich:

*Pak znenadání rychle **hmátla** a **chytila** mě za ruku.*

*Mladík dál četl a dál se řehtal, **hmátl** a **vzal** hostinskýmu z ruky sklenici a napil se s obrovskou chutí.*

*Vkročit do davu, jen tak **hmátnout** a **vylovit** moulu je jednodušší, než se zeptat na smysl akce.*

*Vzpomínky se vracejí. **Zalovím** a **vzpomenu** na setkání s vojáky a jejich státními představiteli.*

⁶ Korpus: syn v8, Dotaz: *založit* (3 564 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (53 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (31 výskytů)

⁷ Korpus: syn v8, Dotaz: *hmátnout* (929 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (28 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (17 výskytů)

⁸ Korpus: syn v8, Dotaz: *zašmátrat* (352 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (16 výskytů), Pozitivní filtr: V.* (12 výskytů)

Pelikány pochytili a ubytovali je v teple, až jsem jim záviděl. Kdy byste si ještě někdo chtěl zalovit a umístit jednoho zimomořivce do tepla, máte možnost.

Davieho ruka zašmátrala a našla, co mu jeho společník podával.

3 Koordinační typ "čichl a ucítil"

3.1 Obecně k volbě jazykového materiálu

Příkladové pseudokoordinační struktury, jak je uvádí Sv. Škodová (*šel a napsal dopis*) a jak jsem jistou jejich obdobu shledal ve skupině netranslokačních sloves pohybu (*sáhnnu a vytáhnnu tašku*), vykazují rysy logické souslednosti dějů při různě silném sémantickém oslabení prvního nositele dějového příznaku, jeho gramatikalizaci a přechodu k prostředkům aviza děje hlavního, nositele modalit ve smyslu ‚přípravenost, vůle, odchodlání následný děj uskutečnit‘ nebo ve smyslu neodvratnosti děje. Mezi členy koordinační skupiny je tak kromě fázové uspořádanosti do jisté míry přítomen i rys intence, záměru, účelu – směřování k efektu.

Z toho důvodu ověřuji rysy pseudokoordinačního spojení u slovesných korelátů vyjadřujících senzorický kontakt s prostředím a jeho výsledek, tedy sloves označujících aktivitu smyslových orgánů a jejich počítky, vjemy.

V zájmu vidové symetrie vůči slovesu *sáhnout* ověřuji slovesný kolokační potenciál perfektiva *čichnout*; jako relevantní se ovšem jeví zejména výchozí a frekventovanější imperfektivum *čichat*.

3.2 Prototypická koordinační skupina se slovesem *čichat*

V těsné spojkové kolokaci se slovesem *čichat*⁹ / *čichnout*¹⁰ se objevují další slovesa smyslového vnímání, slovesa konzumace a reakcí na podněty. Mírnou komplikaci závěrů představuje polysémie hyperlexému *čichat* / *čichnout* (přínejmenším ‚vnímat čichem‘, ‚čichem zjišťovat, ohledávat‘) a ještě výraznější rozvinutí tohoto rysu u hyperlexému *cítit*. Koordinována jsou přísudková slovesa s příslušejícími klauzemi i složky přísudku několikanásobného, resp. několikanásobných členů obecně.

⁹ Korpus: syn v8, Dotaz: *čichat* (4 267 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (148 výskytů), Pozitivní filtr: *V.** (108 výskytů)

¹⁰ Korpus: syn v8, Dotaz: *čichnout* (1 417 výskytů), Pozitivní filtr: *a* (89 výskytů), Pozitivní filtr: *V.** (51 výskytů)

Najednou řídí **čichá** a **řiká**: *mně snad boří auto.*

On celý se třese ve svém otáčivém nebi, neboť cítí a vidí, **čichá** a **hmatá** nepochybitelnost doby.

„At' mě nechá,“ *vzlykala holčička, ke které čichal a sahal na ni čert v hrůzostrašné masce.*

Procházela po trhu, **čichala** a **hmatala**, až našla malé svazčičky růžových a bílých ředkviček se zelenými lístky.

Vlhký městský vzduch s pachem benzínu a smaženého oleje. Je můj. Mobu ho dýchat. **Čichat** a **chutnat**. Naplnit si jím plíce.

K ničemu si **nečichej** a **neber** si od nikoho žádání cukrátky – at' se ke tobě ten chlap chová jak chce zdivočile!

3.3 Reduplikační koordinační skupina se slovesem **čichat**

Nebylo v původním záměru zabývat se podrobnější reduplikační koordinací. K zařazení krátkého exkurzu vede nápadná četnost vzorce, jakož i potřeba ověřit hranice či samu existenci pseudokoordinačního modelu. Skupiny aspirující na pseudokoordinační chápání jsou reduplikaci svou podstatou mnohdy velmi blízké (jak naznačuje výpověď s výrazy *čichat, nasávat*):

Pejsek **čichal** a **čichal**, šel pořád za tou vůní a tam, kde ucítil tu vůni nejsilněji, začal ve vysokém sněhu hrabat, až se dobrabal střechy. (Karel Čapek)

Čichala a **čichala**, jak se snažila slastně **nasávat** mořský vzduch, a s výrazem ryzí radosti v obličejí štěkala.

Čichají a **čichají**, kde by mohli utratit peníze, které si tak pracně našetřili pod polštář či na vkladní knížku.

K pragmatickému aspektu výpovědí s redundantními prvky a alogismy znovu odkazují na práci věnovanou tautologiím a kontradikcím (Bílková 2013).

3.3 Pseudokoordinační skupina se slovesem **čichat**

Sledujeme-li naplnění rysů pseudokoordinace ve skupinách se slovesem *čichat/čichnout*, nabízí se jako hlavní podpůrný argument ne sémantická vyprázdňenost, nesamostatnost, ale snadnost elize prvního členu. Ta ovšem plyne ze sémantické blízkosti druhého koordinátu oslabujícího sémantiku členu prvního, z multiplikace do jisté míry snad motivované dosažením komunikačního efektu, z příznakového zmnožení prostředků téhož sémantického pole.

Jako je u některých dějů dosažení cíle podmíněno předchozím fyzickým pohybem (*jít, sáhnout*), tak je nezbytnou preparační fází vjemu sensorická aktivita, at' už cílená, nebo mimoděčná.

Nadýchl se, **čichala** a **vnímala** vzduch kolem sebe.

Pokud najdete svou vůni, najdete sami sebe, skrze znovuobjevenou schopnost **čichat** a **vnímat** vůně se což ve vás změni, otevře.

Děti vědí, s jakým kořením pracuji, předem jsme pečlivě **čichali**, **čichali** a **zkoumali**, co nám voní a co ne.

Člověk, ležící na stole, je sám, neshýší nic, vidí jen odstíněný strop, nemůže se hnout, nic **nečichá** a **necítí** ani to nejmenší. Ale ví: teď, v těchto minutách, v nichž ty nejsi s to nic postřehnout, teď se to děje.

Do speciálního vaku se nabere vzorek vzduchu, který pak **čichá** a **hodnotí** osm vyškolených respondentů ve třech kolech.

Vůně, na kterou by se krásně umíralo: večernice vonná. **Čichám** a **cítím** budoucí události.

Vyberte si pár lahviček, **čičejte** a **testujte**. Mám zkušenost, že si ženy otestují více vůní, ale nakonec si koupí tu, kterou si vybraly jako první.

Pokud se vám někdy poštěstí letět v Boeingu 787 Dreamliner, dejte si pozor na pasažéra typu „basič“, který pořad **čichá** a **hledá** kouř a oheň.

Přiveze se vak se zachyceným pachovým znečištěním a proškoleným specialistům se mísí se vzduchem a oni **čichají** a **vyhodnocují** pachový vjem.

4 Závěr

Jestliže pro Sv. Škodovou představovala podpůrný argument pro diagnostiku pseudokoordinace paralela v konstrukci s infinitivem, imitující vzorec s modálními slovesy (*šel a otevřel dveře* : *šel otevřít dveře* : *chtěl/potřeboval otevřít dveře*), v případě sloves typu *sáhnout*, *čichat* se zdá být argumentem – přinejmenším pro hierarchizaci dějů – konkurence s přechodníkovou konstrukcí (*sabaje po něm utěšuje ho; sáhnuv za sebe vytáhne knihu; čichaje hledá kouř a oheň*). Otázkou je, zda právě tento rozdíl neukazuje na zásadní odlišnost pseudokoordinace při slovesech translokačních.

Literatura

Jana BÍLKOVÁ, 2013: *Tautologie a kontradikce v češtině*. Praha: Akropolis.

Svatava BOYON ŠKODOVÁ, 2009: *Pseudokoordinace v syntaxi češtiny*. Liberec: Bor.

ONLINE_ARCHIVE: dostupný z https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=online_archive

SYNv8: dostupný z https://www.korpus.cz/kontext/query?corpname=syn_v8

SYN: Milena HNÁTKOVÁ, Michal KŘEN, Pavel PROCHÁZKA, Hana SKOUMALOVÁ, 2014: The SYN-series corpora of written Czech. *Proceedings of the Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'14)*. Reykjavík: ELRA. 160–164

On (Pseudo)Coordination in the Construction of the »sáhnout a vytáhnout« and »čichat a cítit« Type

If a parallel in the infinitive construction, imitating a model with modal verbs (šel a otevřel dveře : šel otevřít dveře : chtěl/potřeboval otevřít dveře) is a supporting argument for Svatava Škodová (Škodová 2009), competition with a transgressive construction (sahaje po něm utěšuje ho; sáhnuv za sebe vytáhne knihu; čichaje hledá kouř a oheň) seems to be an argument – at least for the hierarchy of actions – for the verbs of sáhnout, čichat type in the (pseudo)coordination groups sáhnout a vytáhnout, čichat a cítit type. The question is whether this particular difference does not show a basic, or at least a significant, difference of (pseudo)coordination in translocative verbs and verbs of aimed (intentional) movement, and verbs of sensory perception in a wider sense. Or, to phrase it differently, the answer seems to be the same as the above mentioned.